

ויהי רעב בארץ

וַיְהִי רָעָב בְּאֶרֶץ מִלְכָּד הָרָעַב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בִּימֵי אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל־אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ־פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה: (בראשית כו א.)¹

בראשית רבה פרשה סד סימן ב, כה סימן ג – עשרה רעבון באו לעולם

"ויהי רעב בארץ" (בראשית ה כט) - עשרה רעבון באו לעולם: אחד בימי אדם הראשון, שנאמר: "ארורה האדמה בעבורך" (ג'ז),² ואחד בימי למך, שנאמר: "מן האדמה אשר אררה ה'"³, ואחד בימי אברהם, שנאמר: "ויהי רעב בארץ" (יב ז). ואחד בימי יצחק, שנאמר: "ויהי רעב בארץ מלכד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם" (כו א). ואחד בימי יעקב, שנאמר: "כי זה שנתיים הרעב בקרב הארץ" (מה ו).⁴ ואחד בימי שפוט השופטים, שנאמר: "ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ" (רות א א). ואחד בימי דוד, שנאמר: "ויהי רעב בימי דוד שלוש שנים" (שמואל ב כא א).⁵ ואחד בימי אליהו, שנאמר: "חי ה' אלוהי ישראל אשר עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי" (מלכים א יז א).⁶ ואחד בימי אלישע, שנאמר: "ויהי רעב גדול בשומרון" (מלכים ב ו כה).⁷ ואחד שהוא מתגלגל ובא לעולם.⁸ ואחד לעתיד לבוא, שנאמר: "הֲנֵה יָמִים בָּאִים נָאִם אֲדֹנָי ה' וְהִשְׁלַחְתִּי רָעַב בְּאֶרֶץ לֹא־רָעַב לָחֶם וְלֹא־צָמָא לְמִים כִּי אִם־ לְשִׁמְעַת דְּבָרֵי ה' " (עמוס ח יא).⁹

¹ **מעשה אבות סימן לבנים** (ראה דברינו בנושא זה בפרשת חיי שרה), אינו רק לדורות רחוקים, לנו ולבנינו עד עולם הקוראים את סיפורי אבות האומה מדי שנה בשנה, (שאלה: איפה מופיע הביטוי "מדי שנה בשנה" במקרא?), אלא גם לבנים כפשוטם. לבני האבות. הרעב שבו התנסה אברהם מיד עם בואו לארץ, מתנסה בו יצחק בפרשתנו ויעקב אחריו בפרשות שתבואנה. ובאמת יכולים היינו למקם דף זה גם בפרשת לך לך, או בפרשת מקץ, אלא שלכבודו של יצחק, שבניגוד לאברהם אביו ויעקב בנו, לא עזב את הארץ בשנות הרעב, וזכה לקיים מצוות הקב"ה וברכתו: "גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך" (בראשית כו ג), בחרנו למקם את הנושא בפרשה זו. לשבחיו של יצחק ואי ירידתו מהארץ כבר הקדשנו את הדף **יצחק אבינו** ואת הדף **מאה שערים** בפרשה זו וזכרו גם בדף **אל תרד מצרימה** בפרשת ויגש. ואם נוסיף בשבחיו גם כאן, וודאי ראוי הוא יצחק לכן

² מפשט המקרא וכן ממרבית המדרשים והפרשנים משתמע שקללת האדמה, אחרי חטא עץ הדעת טוב ורע, היא דבר מתמשך, היינו שגם בשנים טובות ובעבודה קשה, הארץ לא תשוב להיות מה שהייתה. כפי שלמשל מפרש אבן עזרא על הפסוק: "ולאדם אמר ... ארורה האדמה - שלא תוציא תבואה רבה". אבל כאן משמע שארירה זו היא (גם) רעב של ממש שאירע אצל אדם הראשון, וכפי שיקרה מכאן ואילך, בשנות בצורת ורעב, מפעם לפעם. ארירת האדמה היא לא רק העבודה הקשה "להוציא לחם מן הארץ" בזעת אפיים ועמל כפיים בשנים כתיקונן, אלא גם שאחת לפרק זמן מסוים תבואנה שנות בצורת ורעב.

³ ראה פסוק זה בהקשר עם לידת נח: "וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יִנְחַמְנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמִעֲצָבוֹן וְדִינוֹ מִן־הָאָדָמָה אֲשֶׁר אֶרְרָה ה' ". לפיכך מופיע מדרש זה בפרשת בראשית בלידת נח וגם בספרים אחרים בהם אירע מי מעשרה הרעבון שבאו לעולם, כגון במדרש רות רבה (א ד) על הרעב "בימי שפוט השופטים". ואנו תפשונו נוסח בראשית רבה שבפרשתנו. בהקשר עם נח, הפסוק כפשוטו מתייחס לארירת האדמה שהייתה בימי אדם הראשון: "מן האדמה אשר אררה ה' " ונח הוא שהקל מעט בארירה זו. כפי שמפרש רד"ק על הפסוק: "אשר אררה ה' - כמו שאמר לאדם: ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואעפ"כ אחר נח גם כן עבודתה בעצבון, אלא שהוא היקל בחכמתו בעמל ובעצבון". אבל המדרש מבין שהיו שנות רעב גם בימי נח וזה הרעבון השני במקרא. ראה דברינו **איש האדמה** בפרשת נח.

⁴ חמישה מתוך עשרה הרעבון הנזכרים כאן – מחצית - הם בספר בראשית.

⁵ על הרעב בימי דוד נראה בפסקה הבאה.

⁶ הרבה מאד נכתב על קנאותו של אליהו שקם וגזר, בדבריו לאחאב, לכאורה ללא סיבה ברורה, על בצורת. המקרא סתם בנושא זה, ראה איך מתחיל פרק יז במלכים א' בסערה' בפסוק הנ"ל ללא כל סיפור מקדים. חז"ל הרחיבו ודרשו שדברים אלה היו תגובה על מעשיו הרעים של אחאב, בפרט בסיפור הקשור לבניית יריחו המוזכר בסוף הפרק הקודם, בעת שאליהו ואחאב באים לנחם את חיאל בית האלי ואחאב מתגרה באליהו שהנה הוא מלך רשע והארץ פורחת ולא מתקיימים דברי התורה בקריאת שמע ובפרשת בחוקותי. חז"ל ביקרו קשות את גזרתו של אליהו ועל כך כבר הרחבנו בדברינו **קנאות פנחס מול קנאות אליהו** וכן בדברינו **אליהו בהר הכרמל**. גם מהמקרא משתמעת ביקורת על אליהו, כשהקב"ה מצווה עליו: "וַיְהִי יָמִים רַבִּים וַדְּבַר־ה' הָיָה אֶל־אֱלֹהֵינוּ בְּשָׁנָה הַשְּׁלִישִׁית לֵאמֹר לֶךְ הָרְאֵה אֶל־אֲחָאָב וְאֶתְּנֶה מִטֵּר עַל־פְּנֵי הָאָדָמָה" (מלכים א יח א) – מספיק אליהו.

⁷ על הרעב בימי אלישע, שהיו בעצם שניים (או שלושה), נפרט להלן.

⁸ שהרי ברור שהיו עוד תקופות בצורת ורעב בעולם מעבר לאלה הנמנות כאן. כל אלה כלולות ברעב התשיעי "המתגלגל ובא בעולם". והתשובה לרעב המתגלגל בעולם, הוא החסד שמתגלגל בעולם, והצדקה שהבריות עושים זה עם זה, כפי הבאנו כבר מספר פעמים בדברינו **חסד אברהם, ארבע שיטות בחסד, גומל נפשו איש חסד, מצוות צדקה, גלגל חוזר הוא בעולם** ועוד.

⁹ עמוס אינו סותר את דברי הנביאים האחרים על השפע החומרי שיהיה לעתיד לבוא, הרי הוא עצמו אומר בפרק ט פסוק יג: "הֲנֵה יָמִים בָּאִים נָאִם ה' וְנָגַשׁ חֹרֶשׁ בְּקֶצֶר וְדֶרֶךְ עֲנָבִים בְּמִשֶׁךְ הַזֶּרַע וְהִטִּיפוּ הַהָרִים עֲסִיס וְכָל־הַגְּבְעוֹת תִּתְמוּגְגְנָה". אדרבא, בשל השפע החומרי, הרעב היחיד יהיה רוחני - "לשמוע את דברי ה' ". נראה שלפיכך רעב זה אינו נמנה בין עשרה הרעבונים, למרות הלשון: "ואחד לעתיד לבוא" שכאילו ממשיך את הספירה, שכן הוא האחד עשר.

רבי הונא ורבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: עיקר אֲתִנְטָא שלו לא היה ראוי להיות בימי דוד,¹⁰ אלא בימי שאול.¹¹ אלא על ידי שהיה שאול גרופית של שקמה, גלגלו הקב"ה והביאו בימי דוד.¹² המשל אומר: שילו חטא ויוחנא משתלמא? אתמהא. אמר רבי חייא רבה: משל לזג שהיה בידו קופה מליאה כוסות ודִיטְרוּטִין.¹³ בשעה שהיה מבקש לתלות את קופתו, היה מביא יתד ותקעה ונתלה בה ואחר כך היה תולה קופתו. לפיכך לא באו בימי בני אדם שפופים, אלא בימי בני אדם גיבורים שהן יכולין לעמוד בהן. רבי ברכיה היה קורא עליהם: "נותן ליעף כח".¹⁴

רבי ברכיה בשם רבי חלבו אמר: שניים באו בימי אברהם.¹⁵ רב הונא בשם ר' אחא אמר: אחד בימי למך ואחד בימי אברהם. רעב שבא בימי אליהו, רעב של בצורת היה: שנה עבדה שנה לא עבדה. רעב שבא בימי אלישע רעב של מהומה היה, שנאמר: "עד היות ראש חמור בשמונים כסף" (מלכים ב ו כה).¹⁶ רעב שהיה בימי שפוט השופטים, ר' הונא בשם רבי דוסא אמר: מ"ב סאין היו ונעשו ארבעים ואחת.¹⁷ והרי שנינו: "לא יצא אדם לחוצה לארץ אלא אם כן היו סאתים של חטים הולכות בסלע. א"ר שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח. אבל אם היה מוצא ליקח אפילו סאה בסלע לא יצא לחוצה לארץ!" ואילו אלימלך יצא, לפיכך נענש.¹⁸

גמרא תענית דף ה ע"א – בצורת בימי יואל ורעב בימי אלישע

- ¹⁰ אֲתִנְטָא כמו אֲתִנְטָא, היינו עיקרו, עצמו או עוצמתו של אותו דָּבָר, הרעב במקרה זה.
- ¹¹ כאן מדובר ברעב שמתואר בספר שמואל ב פרק כא: "וַיְהִי רָעַב בְּיַמֵּי דָוִד שְׁלֹשׁ שָׁנִים שָׁנָה אַחֲרֵי שָׁנָה וַיִּבְקֹשׁ דָּוִד אֶת־פְּנֵי ה' ס וַיֹּאמֶר ה' אֵל־שְׂאוֹל וְאֵל־בֵּית הַדְּמִים עַל־אֲשֶׁר־הִמִּית אֶת־הַגְּבֻעִים: וַיִּקְרָא הַמֶּלֶךְ לַגְּבֻעִים ... וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל־הַגְּבֻעִים מַה אֲעִשֶׂה לָכֶם וּבִמָּה אֶכְפֹּר וּבְכֹה אֶתְנַחֵלֶת ה': וַיֹּאמְרוּ לוֹ הַגְּבֻעִים אֵיךְ לָנוּ כֶּסֶף וְזָהָב עִם־שְׂאוֹל וְעִם־בֵּיתוֹ ... יִתְּנֵנוּ שְׁבַע אֲנָשִׁים מִבְּנֵי וְהוֹקְעֵנוּם לַה' בְּגִבְעַת שְׂאוֹל בַּחִיר ה' ס וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֲנִי אֶתֵּן". מסירת צאצאי שאול ביד הגבועים היא דבר חמור ביותר ולפיכך מנסים המדרשים להדגיש שדוד ניסה קודם כל דרך אפשרית. ראה תנחומא מקץ סימן ז: "עליו (על יוסף) אמר דוד: רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף וישב הכרובים הופיעה (תהלים פ) - כשהיה רעב בימי דוד בקש רחמים מלפני הקב"ה ואמר: ריבון העולם נהג את צאנך כיוסף שזן את העולם בשני רעבון". ראו כמו כן גמרא יבמות ע"ב שדוד מחפש את הגורם לרעב: "ויהי רעב בימי דוד שלש שנים שנה אחר שנה, שנה ראשונה - אמר להם: שמא עובדי עבודת כוכבים יש בכם? ... שניה - אמר להם: שמא עובדי עבירה יש בכם? ... שלישית - אמר להם: שמא פוסקי צדקה ברבים יש בכם ואין נותנין? ... בדקו ולא מצאו, אמר: אין הדבר תלוי אלא בי, מיד: ויבקש דוד את פני ה'". וכבר הרחבנו בפרשה כאובה זו בדברינו [הגבועונים](#) בפרשת נצבים.
- ¹² גרופית של שקמה, היינו אדם חלש. ראה גמרא יומא גמרא יומא כב ע"ב: "מפני מה נענש שאול - מפני שמחל על כבודו". ועל ההבדלים בין שאול לדוד, שלא תמיד הם לטובתו של דוד ולרעת שאול, ראה דברינו [בין שאול לדוד](#) בפרשת במדבר.
- ¹³ כלי זכוכית העשויים מעשה רשת - מסביר פירוש א. א. הלוי.
- ¹⁴ "נתן ליעף פח ולאין אונים עֲצֵמָה יָרְבָּה" (ישעיהו מ כט), ר' ברכיה כאילו הופך את הפסוק ודורש: נותן עייפות (רעב) למי שיש לו כח (לעמוד בו), ואין אונים למי שיש לו עוצמה. ללמדך, שהרעב הוא ניסיון ומי שחזק צריך לדעת לעמוד בו. אנו קוראים פסוק זה בהפסרת פרשת לך לך ואין ספק שהוא כולל את אברהם ברשימת הגיבורים שהרעב בא בימיהם, אבל מי שבאמת עמד בניסיון הרעב הוא יצחק.
- ¹⁵ פעמיים היה רעב בימי אברהם. מהיכן זאת? משום שכתוב אצל יצחק, בפסוק שהבאנו למעלה: "וַיְהִי רָעַב בְּאַרְצָא מְלֶבֶד הַרְעָב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בְּיַמֵּי אַבְרָהָם" - "ראשון", משמע שהיה עוד אחד. זו כמובן דרשה דחוקה ונראה שכוונתה לסגור על אברהם, שירד למצרים ברעב הראשון שאירע מיד עם כניסתו לארץ, ועל כך ביקרוהו הפרשנים (ראה רמב"ן בראשית יב י). אבל ברעב השני לא ירד, וממנו למד יצחק להישאר בארץ גם בשנים קשות.
- ¹⁶ הרעב בימי אלישע, שהיה חמור יותר מזה של אליהו, (להלן נראה דרגות שונות של בצורת ורעב), מתואר בספר מלכים ב, סוף פרק ו ופרק ז וכבר הוזכר בתחילת המדרש לעיל: "ואחד בימי אלישע, שנאמר: ויהי רעב גדול בשומרון (מלכים ב ו כה)". על רעב זה אנוחנו מפרשנים בפרשת מצורע: "וארבעה אנשים היו מצורעים"; אלא שרעב זה היה מעשה ידי אדם, כתוצאה מהמצור שהטילו צבאות ארם על שומרון. ראה שם הקטע הנורא של שתי הנשים שהתחלקו במאכל בניהם ואחת מהן לא קיימה את ההסכם ביניהן והשנייה באה לזעוק אל המלך והמלך בחמתו מבקש להרוג את אלישע. הכללת רעב מעשה ידי אדם ברשימת הרעבונים שבאו לעולם, שכולם משתמע מתגלגלים ובאים מכח הקללה של אדם הראשון וימי למך, היא דבר שאומר דרשני. אפשר שיש כאן יותר מרמז שקללת האדמה והקושי בהוצאת לחם ומחיה ממנה היא גורם מרכזי במלחמות בני האדם (לחם = מלחמה) ולפיכך נמנה גם רעב זה שבימי אלישע. ועל רעב זה שהסתיים בתשועה גדולה, ראה דברינו [וארבעה אנשים היו מצורעים](#) בפרשת מצורע.
- ¹⁷ שאפשר היה לקנות מ"ב סאים בסלע וכעת רק ארבעים ואחת, שזו כמובן התייקרות קטנה ביותר. ויש שגורסים כאן: מ"ב סאים היו ונעשו מ-אחת, היינו שהמחיר הרגיל של 4 סאים של חיטה לסלע (יחידת כסף), התייקר לשתי סאים בסלע ומשם לסאה אחת בסלע. שזה כבר ייקור משמעותי, פיחות של 75% בערך הכסף (אינפלציה של 300%), אבל עדיין לא נחה דעתו של המדרש כפי שהוא ממשיך.
- ¹⁸ "השנינו" היא תוספת עבודה זרה פרק ד הלכה ד: "לא יצא אדם בחוצה לארץ אלא אם כן הולכין חטיין סאתים בסלע. אמר ר' שמעון: במה דברים אמורים? בזמן שאין מוצא ליקח. אבל בזמן שמוצא ליקח, אפילו סאה בסלע לא יצא. וכן היה ר' שמעון אומר: אלימלך היה מגדולי הדור ומפרנסי ציבור, ועל שיצא לחוצה לארץ מת הוא ובניו ברעב. והיו כל ישראל קיימין על אדמתן, שנאמר: ותהום כל העיר עליהם ותאמרנה הזאת נעמי, מלמד שהייתה כל העיר קיימת, ומת הוא ובניו ברעב". ראה הביקורת הקשה על אלימלך גם בפתחתא ופרשה א ברות רבה: "ושם האיש אלימלך, כיון שבאה צרה, הלכת לך ועזבת להם - וילך איש מבית לחם יהודה". ממקום ששמו "בית לחם" הלכת! וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו [ויהי בימי שפוט השופטים](#) במגילת רות, כאן רק נציין שלא בכדי חוזר המדרש ומסיים בסיפור אלימלך. זהו סיפור ראי לסיפור יצחק שלא עזב את הארץ גם בשנות הרעב. התוספתא שמדגישה שרוב העם (דלת העם, שלא בקלות אורזת חפציה והולכת לארץ אחרת) נשארה בבית לחם ועברה את התקופה הקשה, מזכירה את שעשו תושבי ארץ כנען בתקופת האבות. וכי כל פעם שהייתה שנת בצורת היו כולם מקפלים אוהליהם ואורזים חפציהם ויורדים למצרים? אלא, נשארו צמודים לאדמה, אותה אדמה שנתאדרה, הרכינו ראש ונשכו שפתיים, ויצאו מאפלה לאורה כאשר תם הרעב. מה כל זה אומר על אברהם? ראה הערה 15 לעיל.

"וּבְנֵי צִיּוֹן גִּילוּ וְשִׂמְחוּ בַּה' אֱלֹהֵיכֶם כִּינַתְּן לָכֶם אֶת־הַמּוֹרָה לְצַדִּיקָה וַיּוֹרֵד לָכֶם גֶּשֶׁם מוֹרָה וּמִלְקוֹשׁ בְּרֹאשׁוֹן" (יואל ב כג) ... אמר רבי יוחנן: בימי יואל בן פתואל נתקיים מקרא זה, דכתיב ביה: "יתר הגזם אכל הארבה וגו'". אותה שנה יצא אדר ולא ירדו גשמים, ירדה להם רביעה ראשונה באחד בניסן. אמר להם נביא לישראל: צאו וזרעו. אמרו לו: מי שיש לו קב חטים או קבים שעורין יאכלנו ויחיה, או יזרענו וימות? - אמר להם: אף על פי כן, צאו וזרעו. נעשה להם נס ונתגלה להם מה שבכתלים ומה שבחורי נמלים. יצאו וזרעו שני ושלישי ורביעי, וירדה להם רביעה שניה בחמישה בניסן, הקריבו עומר בששה עשר בניסן, נמצאת תבואה הגדילה בשישה חדשים גדילה באחד עשר יום ... ועל אותו הדור הוא אומר: "הַזְרְעִים בְּדַמְעָה בְּרָנָה יִקְצְרוּ: הַלּוֹף יִלְךְ וּבָכָה נֶשֶׂא מְשֻׁף־הַזֶּרַע בְּאֵיבּוֹא בְּרָנָה נֶשֶׂא אֶלְמַתְיוֹ" (תהלים קכו ה-ו).¹⁹ ... אמר רבי יהודה: שור כשהוא חורש - הולך ובוכה, ובחזירתו אוכל חזיו מן התלים.²⁰

אמר ליה רב נחמן לרבי יצחק: מאי דכתיב: "כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים" (מלכים ב ח א), בהנך שבע שנים מאי אכול? אמר ליה: הכי אמר רבי יוחנן: שנה ראשונה - אכלו מה שבבתים, שניה - אכלו מה שבשדות. שלישית - בשר בהמה טהורה, רביעית - בשר בהמה טמאה, חמישית - בשר שקצים ורמשים, ששית - בשר בניהם ובנותיהם, שביעית - בשר זרועותיהם וכו'.²¹

ספרי דברים פרשת האזינו פסקא שיא פסוק ח – רעב כניסין

"בהנחל עליון גוים ... יצב גבולות עמים וכו' " (דברים לב ח) - עד שלא בא אברהם אבינו, כביכול היה הקב"ה דן את העולם במידת אכזריות. חטאו אנשי מבול - הציפם כזיקים על פני המים. חטאו אנשי מגדל - פיזרם מסוף העולם ועד סופו. חטאו אנשי סדום - שטפם בגופרית ואש. אבל משבא אברהם אבינו לעולם, זכה לקבל ייסורים והתחילו ממשמשים ובאים. כענין שנאמר: "ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה" (בראשית יב י). ואם תאמר: מפני מה יסורים באים? מפני חיבתם של ישראל: "יצב גבולות עמים למספר בני ישראל".²²

משנה מסכת אבות פרק ה משנה ח – דרגות של רעב

¹⁹ רעב נוסף שנזכר במקרא ואינו נמנה במדרש בו פתחנו הוא הרעב הקשה בימי הנביא יואל בעקבות מכת הארבה. רעב זה מוזכר בגמרא תענית בעקבות הדיון על מועדי היורה והמלקוש ורביעותיהם והגמרא מציגה שם, בהתבסס על פסוק מספר יואל, שיש מצבים בהם היורה והמלקוש צמודים. החורף כולו שחון ונראה שעונת הגשמים אבודה והנה נעשה נס וירד "גשם מורה ומלקוש בראשון" (בחוודש ניסן) וניצלה השנה. ראה דברינו [רביעות היורה](#). כך אגב גם משמע מסיפור חוני המעגל (תענית כג ע"א, דברינו [חוני המעגל – עיון מחדש](#)), גם שם מופיע הביטוי: "יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים". אגב, מהאירוע בימי יואל אנו לומדים שהיו שומרים תבואה משנה לשנה וידעו איכשהו להתגבר על שנות בצורת. והנביא מורה להם לקחת את התבואה שהצניעו ולזרוע אותה והם מהססים ואומרים: "מי שיש לו קב חטים או קבים שעורים יאכלנו ויחיה, או יזרענו וימות?". כל אימת שאנחנו שרים את שיר המעלות מתוך סעודה דשנה (המקרב את השינה), נזכור את "אותו הדור" ואולי דורות רבים אחרים שהטמינו באדמה בדמעה את זרע תקוותם האחרונה וזכו באורח פלא לקצור תבואה ברינה. וגם את הדורות שזרעו ולא זכו לקצור.

²⁰ האדם זורע בדמעה ומחכה בכליון עיניים לתבואה שתצמח ותעלה שבליים, מתפלל שלא יירקבו ולא יישדפו, עד שהוא קוצר ברינה. ראה דברינו על [מנחת אומר לעומר](#) על תקופת ספירת העומר החקלאית. והשור בוכה בחרישתו בדרך הלוח, ואוכל כבר חזיו הוא שחת שכבר הספיקה לצמות, בחזרתו.

²¹ מסתבר שבימי אלישע היה עוד רעב אחד, שמסופר מיד לאחר המצור על שומרון שראינו לעיל, הפעם רעב בידי שמים, ואלישע הולך אל השונמית ומאיץ בה לחפש מקום מפלט 'עד יעבור זעם'. ראה שם הפסוקים בראש פרק ח במלכים ב: "וְאֵלִישַׁע דָּבַר אֶל־הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־הָיְתָה אֶת־בְּנָהּ לְאִמֵּר קוּמִי וּלְכִי אִתִּי וּבִיתְךָ וְגוּרֶיךָ בְּאֶרֶץ תְּגוּרִי כִּי־קָרָא ה' לְרַעֲב וְגַם־בָּא אֶל־הָאָרֶץ שֶׁבַע שָׁנִים: וְתִקֶּם הָאִשָּׁה וְתַעֲשֶׂה כְּדָבָר אִשׁ הָאֱלֹהִים וְתִלְךְ הִיא וּבֵיתָהּ וְתִגַּר בְּאֶרֶץ־פְּלִשְׁתִּים שֶׁבַע שָׁנִים". ראה דברינו [אלישע והשונמית](#). שוב יש דמיון למעשה יצחק שהלך לארץ פלישתים בימי הרעב ושרד בדומה לשונמית. כנראה שחבל הבשור היה משופע בגשמים (יחסית). וכאן מדובר על תקופה של שבע שנים ועל רעב קשה מאד: "כי קרא ה' לרעב"! ולא ברור מדוע נשמט רעב קשה זה מרשימת "עשרה רעבון" הנ"ל. (ויש אפילו עוד רעב בימי אלישע, ראה מלכים ב ד לח, אבל נראה שהוא היה מקומי).

²² הרעב היה גם אחד מעשרה הניסיונות שהתנסה בהם אברהם עפ"י רוב השיטות. ראה סיכום הנושא בדברינו [עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו](#) בפרשת חיי שרה. ואם תחשוב שאולי יצחק כבר לא צריך לניסיונות וייסורים אחרי העקידה, ויתקיים בו: "ויהי כי ארכו לו שם הימים", בא הרעב גם בימי יצחק. ראה מדרש בראשית רבתי פרשת תולדות עמוד 106: "מלבד הרעב הראשון - ראשון לניסיון. הראשונים באו על חטא בימי אדם הראשון ובימי למך, אבל הרעב שבא בימי אברהם ובימי יצחק לא באו אלא לניסיון". בדרשות חז"ל משמשים שני (שלושת) המוטיבים גם יחד. רעב (ופגעים אחרים) כעונש על חטא, ורעב כייסורים וניסיון. ראה גם מסכת ברכות נה ע"א: "שלשה דברים מכריז עליהם הקב"ה בעצמו, ואלו הן: רעב, ושובע, ופרנס טוב". בדומה למפת"ח גשמים שהוא בידי הקב"ה (וכשמסר אותו לאלהיו, נעל אליהו את הדלת ואיבד את המפתח, סנהדרין קיג ע"א). ומה יעשה האדם? תשובה ותפילה כפי שמצינו בתפילה שלמה: "בְּהַעֲצֵר שָׁמַיִם וְלֹא־הִיָּה מָטָר כִּי יִחְטְאוּ־לְךָ וְהִתְפַּלְלוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַזֶּה וְהוֹדוּ אֶת־שִׁמְךָ וּמְחַטְאֵתָם וְשׁוּבוּן כִּי תַעֲנֶם" (מלכים א ח לה). ומסכת תענית גושה בתפילות על הגשם מהם של צדיקים ומהם של מלמדי תינוקות, בעלי אומניות ופשוטי עם. ראה דברינו [תפילות לגשם במקרא ותפילות במדרש](#) בשמיני עצרת.

שבעה מיני פורעניות באין לעולם, על שבעה גופי עבירה: מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין - רעב של בצורת באה, מקצתן רעבים ומקצתן שבעים. גמרו שלא לעשר - רעב של מהומה ושל בצורת באה. ושלא ליטול את החלה - רעב של כליה באה.²³

מסכת תענית דף ח עמוד ב – רעב ודבר ביחד

בימי רבי שמואל בר נחמני הוה כפנא ומותנא, אמרי: היכי נעביד? ניבעי רחמי אתרתי - לא אפשר. אלא: ליבעי רחמי אמותנא, וכפנא ניסבול. אמר להו רבי שמואל בר נחמני: ניבעי רחמי אכפנא, דכי יהיב רחמנא שובעא - לחיי הוא דיהיב, דכתיב: "פוחת את ידך ומשביע לכל חי רצון".²⁴

מסכת בבא בתרא דף ח עמוד א – פרנסני ככלב וכעורב

רבי פתח אוצרות בשני בצורת, אמר: יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה. אבל עמי הארץ אל יכנסו. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס, אמר לו: רבי, פרנסני!²⁵ אמר לו: בני, קְרִיטָה?²⁶ אמר לו: לאו. שְׁנִיטָה?²⁷ א"ל: לאו. אם כן, במה אפרנסך? [א"ל: פרנסני ככלב וכעורב.²⁸ פרנסיה. בתר דנפק, יתיב רבי וקא מצטער ואמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ! אמר לפניו ר' שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו רוצה ליהנות מכבוד תורה מימיו? בדקו ואשכח, אמר רבי: יכנסו הכל.²⁹

בראשית פרק כו פסוקים א-יט – הרעב בימי יצחק, חתימה בפרשת השבוע

²³ והמשנה ממשיכה שם במיני פורעניות נוספות ל"ע, ולנו די בקטע שהבאנו שממנו לומדים שיש סוגים שונים ודרגות שונות של בצורת ורעב. ראה הגדרה בגמרא תענית יט ע"ב: "נהרא אנהרא - בצורתא, מדינתא אמדינתא - כפנא". ראה פירוש רש"י שם אם צריכים לחצות נהרות ולשוט ממקום למקום אחר בו יש תבואה - זו בצורת. אבל אם צריכים ללכת רחוק ממדינה למדינה אחרת - זה רעב. ושם יש עוד הבחנות בין "בצורתא" ו"כפנא", כגון שכמות הגשמים הכוללת שירדה היא בסדר, אבל בהפסקות גדולות - זו בצורת. כל זאת, בהתאם לסוג ודרגת החטא שבגינו מתרחשים בצורת או רעב. שלוש הדרגות הן: בצורת, מהומה, כליה. דרגות אלה מתבטאות גם ביוקר המחיה בשנות רעב, כפי שראינו לעיל בתוספתא ("שנינו") וממילא, כך נראה, ביחס למי שעוזב והולך לבקש פרנסה וקיום במקום אחר. מתי זה מוצדק ומתי לא. הערה 18 לעיל. בדרגה הקשה ביותר, יש דימויים קשים מאד לבצורת ורעב. ראה הביטוי "חיצי רעב" בגמרא סוכה כט ע"א, "רעב קשה מחרב" בגמרא בבא בתרא ח ע"ב, ובבראשית רבה בפרשתנו: "אין חרפה אלא רעב". ומעל לכולם, התיאור הקשה בתורה: "וְנָתַתִּי אֶת־שְׁמֵיכֶם כַּפָּזַל וְאֶת־אֲרָצְכֶם כַּחֲשֵׁה" (ויקרא כו ט). תקופות רעב קשות בהיסטוריה לוו לא רק במהומה (מלחמות), אלא בדלדול אוכלוסין משמעותי, בכליה ממש כפי שאומרת המשנה. חלקם בהיסטוריה הלא רחוקה כרעב הסובייטי הגדול בשנות השלושים של המאה שעברה, הרעב באירלנד באמצע המאה ה-19, הרעב באתיופיה בשנות השמונים של המאה העשרים ועוד.

²⁴ מה קורה כאשר יש שתי צרות, כגון: רעב (כפנא) ודָבָר (מותנא). שאלו: מה נעשה? על מי נבקש תחילה? (פשוט לגמרא שאי אפשר לבקש על שתי צרות ביחד). היו שהציעו להתפלל על הַדָּבָר, שהפיל כנראה חללים יום יום ואת הרעב כבר יסבלו איכשהו. אמר להם שמואל בר נחמני: ההפך, נתפלל על הרעב, משום שכשיהיה שובע ומה לאכול, ייעלם גם הדבר. אם כהסבר דתי, שהרי כתוב: "פוחת את ידך ומשביע לכל חי רצון" - "שובע נותן לבני אדם חיים", מסביר רש"י. ואם כהסבר מדעי שכאשר האדם אוכל הגוף מתחזק ועומד יותר טוב בפני מחלות. רעב הוא הבסיס למחלות ושובע ותזונה הם מרפא ובסיס לחיים בריאים.

²⁵ הביטוי "פרנסני" שווה דף בפני עצמו. כמקדמה, ראה בגמרא חגיגה טו ע"ב על בתו של אחר (אלישע בן אבויה) שבאה גם היא לרבי והתחננה: פרנסני. כמו כן בגמרא כתובות סו ע"ב על בתו של נקדימון בן גוריון, במצור בירושלים שהתחננה לרבן יוחנן בן זכאי: פרנסני. ובאבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ג: "מעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על הקופה של צדקה. פעם אחת באה לפניו אשה אלמנה. אמרה לו: רבי, פרנסני. אמר: העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו: רבי, אם אין אתה מפרנסני נמצא אתה הורג אלמנה וז' בניה. עמד ופרנסה משלך". ומכל זה נראה שוב שגם בשנות רעב ובצורת נמצאו דרכים לצדקה וקיום בצמצום.

²⁶ למדת מקרא? אתה יודע מקרא?

²⁷ למדת משנה? ומעינין שרבי לא בדק אותו יותר, אולי הוא יודע לפחות כמה אגדות טובות ... ואולי קיצר המספר.

²⁸ ראה פירוש רש"י שם מדוע דווקא ככלב וכעורב, עפ"י הפסוק במשלי כז ט: "יָדַע צְדִיק דִּין דָּלִים", שהוא על הכלב שמזונותיו דלים וכן הפסוק בתהלים קמז ט: "נֹתֵן לְבֵהֶמָּה לֶחֶמָּה לְבְנֵי עֶרְב אֲשֶׁר יִקְרְאוּ". ראה גם הביטוי בקהלת רבה א ב: "מעזי פניו ככלב להביא לחם ומזונות". והביטוי "רעב ככלב" מקורו בסיפור על כלבא שובע "שכל הנכנס לביתו רעב ככלב היה יוצא מביתו שבע" (אבות דרבי נתן נוסח א פרק ו, גיטין נו ע"א, איכה רבה פרשה א).

²⁹ סיפור זה מובא אגב דיון בגמרא שם אם חובת מיסים ושאר צרכי ציבור מוטלים גם על תלמידי החכמים ("רבנן"). התחלת הדיון היא בעמוד קודם, שם מובא שרבי יהודה נשיאה, נכדו של רבי יהודה הנשיא, שחי כבר בתקופת האמוראים (לו מיוחס קביעות לוח השנה המחושב שנוהג עד ימינו), הטיל את תשלומי בניית חומת העיר גם על תלמידי חכמים וריש לקיש מחה כנגדו. שיטת רבי יהודה הנשיא, הסבא, היא אליטיסטית למדי והעדיפה את תלמידי החכמים באופן ברור, גם כשהדברים מגיעים לחיות ממש. בא יונתן בן עמרם ומלמד את רבי לקח כפול: אין להפריד בין תלמיד חכם לעמי ארצות וגם אם תפריד באופן עקרוני, איך תדע מיהו תלמיד חכם ומי הוא עם הארץ? איפה עובר קו הגבול? בפשט הגמרא נראה שכשרבי משנה את דעתו ואומר: "יכנסו הכל", (השווה עם פתיחת בית המדרש לכל כשהדיחו את רבן גמליאל סבו של רבי מהנשיאות) אין זה אלא מפני תלמידי חכמים צנועים שאינם מוכנים להכריז שתורתם אומנותם, היינו הלך השני. אבל רבים למדו מגמרא זו שאין בודקים ומפרנסים את כולם. ולהלכה הדברים מורכבים ונראה שיש הבדל בין מיסים וחיות ממש (הריטב"א וראשונים אחרים אומרים שבסיפור הנ"ל לא הייתה בצורת קשה שהגיעה עד כדי חיי נפש ממש). ונשאר את המשך הנושא לבעלי התריסין.

וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ מִלְבַּד הָרָעַב הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר הָיָה בְיַמֵּי אַבְרָהָם וַיֵּלֶךְ יִצְחָק אֶל־אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ פְּלִשְׁתִּים גְּרָרָה: וַיֵּרָא אֵלָיו ה' וַיֹּאמֶר אֶל־תֵּרֵד מִצְרַיִם שָׁכֵן בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֶיךָ: גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְאָהֳיָה עִמָּךְ וְאֶבְרַכְךָ כִּי־לֹךְ וּלְזָרְעֶךָ אֲתָן אֶת־כְּלֵי־הָאָרֶץ הָאֵל וְהַקְמַתִּי אֶת־הַשְּׂבָעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אָבִיךָ: ... וַיָּשָׁב יִצְחָק בְּגָרָר: ... וַיִּזְרַע יִצְחָק בְּאֶרֶץ הַהוּא וַיִּמְצָא בַּשָּׁנָה הַהוּא מֵאָה שְׁעָרִים וַיְבָרְכֵהוּ ה': ... וַיַּחְפְּרוּ עַבְדֵי־יִצְחָק בְּנַחַל וַיִּמְצְאוּ־שָׁם בְּאֵר מַיִם חַיִּים.³⁰

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: "עם סגירת הגיליון" מצאנו קשר מפתיע נוסף לפרשת תולדות במדרש הבא שמחזיר אותנו לראש הדף לארירה הבראשיתית של הארץ. ראה בראשית רבה סה טו: "ותאמר לו אמו עלי קללתך בני - רבי אבא בר כהנא אמר: אדם שחטא, לא אמו נתקללה? שנאמר: ארורה האדמה בעבורך, אף אתה - עלי קללתך בני". ונשאר לשואבי המים לפתור מדרש מפתיע זה ולהחיש לנו הסבריהם.

³⁰ והמדרש מוסיף על המקרא ומתאר את יצחק כמי שלא רק נצמד לארץ ו"עשה שכונה", נטע וזרע, חפר בארות ומצא מים חיים, אלא גם כמי שסחר בתוצרתה כאשר ברכו ה' ונשא ונתן באמונה עם סביבותיו. ראה בראשית רבה סד ג: "וירא אליו ה' ויאמר אל תרד מצרימה שכון בארץ - עשה שְׂכֹנָה בארץ ישראל: הוי נוטע, הוי זורע הוי נציב. דבר אחר: שכון בארץ - שְׁכָן את השכינה בארץ". ובתוספתא ברכות פרק ו הלכה ח: "הרי הוא אומר ביצחק: וברכתך והרבתי את זרעך בעבור אברהם עבדי - דרש יצחק ואמר: הואיל ואין הברכה שורה אלא על מעשה ידי, עימר זרע. שנאמר: ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים". ושוב בבראשית רבה סד ז: "ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד - עד שהיו אומרים: זבל פרותיו של יצחק ולא כספו וזהבו של אבימלך". וכבר הרחבנו בשבחו של יצחק כמי שהתנחל בארץ ונצמד אליה גם בשנות הרעב בדברינו [יצחק אבינו](#) וכמו כן בדברינו [אל תרד מצרימה](#) בפרשה זו. ולא נותר לנו אלא לדמיין איך היו תולדות עמנו לוא המשיכו בני יצחק בדרך זו, אלא שקפץ עליו ועלינו רוגזם של רבקה, עשו ויעקב ובניו, יוסף ואחיו ונתגלגלו למצרים.